

*İdil-Ural'ın bağımsızlığını destekleyen Milli Bayrak
(Mukden/Mançurya) Gazetesi'ni yayınladıkları
için Sovyet çalışma kamplarında ve sürgünlerinde
onlarca yıl eziyet çekmiş olan annem Rukiye ve
babam İbrahim Devlet Kildi'lerin anısına...*

RUSYA TÜRKLERİNİN MİLLÎ MÜCADELE TARİHİ (1905-1917)

RUSYA TÜRKLERİNİN MİLLÎ MÜCADELE TARİHİ (1905-1917)

Nadir Devlet

TÜRK TARİH KURUMU
ANKARA ♦ 2024

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI VII. DİZİ - SAYI: 172⁴

Sertifika No: 43191

Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)
History of National Struggle of Russian Turks (1905-1917)

Nadir Devlet

5. Baskı: Ankara 2024 (3000 adet)

ISBN 978-975-16-0985-4

Kapak Tasarımı

Emine Çakır

Türk Tarih Kurumu
Hacettepe Mahallesi Kızılay Caddesi No: 1 06230 Altındağ/ANKARA
Tel: +90 312 310 23 68 ♦ Fax: +90 312 310 16 98
ttk.gov.tr ♦ emagaza-ttk.ayk.gov.tr

Baskı

Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti.
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 1358. Sokak No:31 Ostim/ANKARA
Tel: +90 (0312) 395 99 94-95 ♦ email: sariyildizofset@hotmail.com
Sertifika No: 46685

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Türk Tarih Kurumuna aittir.

1. Baskı: 1985 ♦ 2. Baskı: 1999 ♦ 3. Baskı: 2014 ♦ 4. Baskı: 2020

Prof. Dr. Nadir DEVLET

Prof. Dr. Nadir Devlet tarih ve uluslararası ilişkiler uzmanıdır. 20. ve 21. yy'deki eski Sovyet coğrafyası, Kafkasya ve Orta Asya'daki Türki halklar, Rusya Türkiye ilişkileri ve güvenlik konularında yoğunlaşmıştır. 1984-1991 arası Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünde, 1991-2001 arası Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Müdür yardımcılığı ve Müdürü olarak görev yapmıştır. 2001-2007 arasında Yeditepe Üniversitesinde Tarih bölümü başkanlığı yürütmüştür. Halen 2008'den beri İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

1972-1984 yıllarında Almanya'da, 1989-1990 eğitim yılında ABD'nin Columbia, 1996-1997 eğitim yılında ise Wisconsin-Madison Üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak toplam 1,5 yıl ABD'de yaşamıştır. 1991 yılında Nisan-Haziran aylarında UNESCO'nun "İpek Yolu Projesine" katılarak bütün Orta Asya cumhuriyetlerini karış karış dolaşmış, 1995 yılında ise bir ay boyunca Rusya Federasyonunun İdil-Ural Bölgesindeki "Tatarstan-Başkurdistan-Çuvaşistan" cumhuriyetlerine ekspedisyona düzenlemiştir. 1995-2001 yılları arasında Türk Tarih Kurumu asli üyesi olmuştur.

"Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)" adlı eseri iki defa Türkçe (1985 ve 1999), Tatarca (1998) ve Azerice (2003) olarak yayımlanmıştır. "1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi" adlı eseri de Türkçe (1998) ve Tatarca (2008) olarak yayımlanmıştır. Bunlara ek olarak iki kitabı İngilizce ve yukarıdakilerin dışında daha iki tanesi Tatarca olarak neşredilmiştir. Bunun dışında "Çağdaş Türk Dünyası" (1989) ve "Çağdaş Türkler" (1993) adlı kitapları yukarıdaki eserin devamı mahiyetindedir. En son yayınlanan eserlerinden biri de yazarlarından biri olduğu ve 2013 yılında Anadolu Üniversitesi tarafından yayınlanan "Rusya Tarihi" adlı ders kitabıdır. Elinizdeki eserin dışında bir eseri daha Kazan'da basılacaktır. Böylece yayınlanmış eser sayısı 27'ye ulaşacaktır. Bunlara ek Türkçe, İngilizce, Tatarca ve Rusça 200 civarında makalesi bulunmaktadır.

İstanbul, Mart 2014

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	XI
ÖN SÖZ.....	XIII
ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖN SÖZ.....	XVII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XVIII. Y.Y. SONUNDAN 1905 İHTİLALİNE KADAR RUSYA TÜRKLERİ

XVIII. Y.Y. SONUNDAN 1905 İHTİLALİNE KADAR RUSYA TÜRKLERİ	7
A. CEDİDÇİLİK (YENİLEŞME) HAREKETLERİ	16
1. İdil-Uralda Cedidçilik Hareketleri.....	16
2. İdil-Ural'da Matbaa ve Kitap Basımı.....	22
3. Kırım'da Cedidçilik Hareketleri	24
4. İsmail Gaspıralı (1851-1914)	25
5. Tercüman Gazetesi	26
6. Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan'da Cedidçilik Hareketleri.....	29
7. Bozkır ve Türkistan Eyaletlerinde Yenileşme Hareketleri.....	38
a. Kazaklar	38
b. Kırgızlar	46
c. Özbekler	47
ç. Türkmenler	53
B. RUSYA TÜRKLERİNDE BASIN	53
C. USUL-İ CEDİD OKULLARI	55

İKİNCİ BÖLÜM

1905 İHTİLALİ VE TÜRKLER

A. 1905'E KADAR RUS DIŞ SİYASETİ.....	73
1. Kiev Rusyası (879-1169)	74
2. Novgorod "Cumhuriyeti" Devri (1169-1240)	74
3. Suzdal Rusyası. Velikorus (Büyük Rus)'ların Meydana Gelmesi.....	75
4. Moğol-Türk İstilas ve Rusya'da Türk (Tatar) Hakimiyeti (1240-1480).....	75
5. Moskova-Velikorus (Büyük Rus) Devleti (1480-1700).....	77
6. Rusya İmparatorluğu (1700-1917)	77

B. 1905'E KADAR RUS İÇ SİYASETİ	81
1. İdari Teşkilat	81
2. Toplumsal Sınıflar.....	83
3. Askeri Teşkilat	87
4. Polis Teşkilatı.....	89
5. Ruhani Sınıf (Kilise).....	90
6. İktisadi Durum (Ziraat, Ticaret, Endüstri)	91
7. Eğitim.....	94
8. Edebiyat	97
9. Kültür ve Bilim	98
10. Sanat	99
11. Felsefi ve Politik Akımlar.....	100
C. İHTİLALİ HAZIRLAYAN SEBEPLER.....	106
1. İhtilal Hareketlerine Kısa Bir Bakış	106
2. Japon-Rus Savaşı (1904-1905).....	110
3. Japon-Rus Savaşının Rusya'daki Tesirleri.....	110
Ç. 1905 İHTİLALİNDE RUSYA TÜRKLERİ	112
1. İlk Türk Siyasi Belgesi: Çoban Yıldızı (1895).....	112
2. Siyasi Partiler (Faaliyet)	114
3. Abdürreşid İbrahim'in Faaliyetleri	118
4. Ufa Kurultayı (Ulema Cemiyeti 10-15 Nisan 1905)	121
5. İlk İstişari Toplantılar	128
6. Rusya Müslümanlarının Birinci Toplantısı (15 Ağustos 1905)	129
7. Rusya Müslümanlarının İkinci Toplantısı (13-23 Ocak 1906).....	134
8. Rusya Müslümanlarının Üçüncü Toplantısı (16-21 Ağustos 1906)	137
D. TÜRK MEBUSLARI DUMA'DA.....	146
1. "I. Devlet Duması" [27 Nisan (10 Mayıs) - 8 (21) Temmuz 1906].....	146
2. "II. Devlet Duması" [20 Şubat (5 Mart)-3 (16) Haziran 1907]	148
3. "III. Devlet Duması" (1 Kasım 1907-9 Haziran 1912).....	150
4. "IV. Devlet Duması" (15 Kasım 1912-1917)	153
E. DUMA DIŞI SİYASİ FAALİYETLER (1906-1914).....	155
1. İdil-Ural'daki Faaliyetler	156
a. İslahatçı Talebelerin Hareketleri	156
b. Görüş Ayrılıkları	159
c. İhtilalci Hareketler	161
ç. Çeşitli Dernekler	162
2. Kırım'daki Faaliyetler.....	163
3. Kafkaslar Ötesinde (Kuzey Azerbaycan) Faaliyetler.....	166
a. "Difai" Partisi	168
b. "Müsavat" Partisi	170
c. "Hümme" Partisi	172
4. Bozkır Genel Valiliğinde Faaliyetler	173
5. Türkistan Genel Valiliğindeki Faaliyetler	174

a. Hazar Ötesinde (Türkmenistan'da) Faaliyetler	176
b. Türkistan Genel Valiliğinde Sosyalist Faaliyetler	177
c. Buhara'daki Faaliyetler	183
ç. Fergana-Semireçie'deki Faaliyetler	186
6. Rusya Türklerinde Milliyetçilik Şuurunun Canlanması (Türkçülük Cereyanı)	187
a. Giriş	187
b. Rusya Türklerinde Türkçüler	192
c. Panislamizm (İslam Birliği) ve Pantürkizm (Türk Birliği) Hakkında Rus Makamlarının Düşünceleri	196
7. Tatarcılık Cereyanı (Dilde Türkçülük-Tatarcılık Sürtüşmesi)	201
8. Rusya Türklerinde Basın-Yayın ve Eğitim	209
a. Tatarlarda Gazete.....	209
b. Tatarlarda Dergi	212
c. Tatarlarda Mizah Dergisi	216
ç. Tatarlarda Kitap Basımı	218
d. Tatarlarda Eğitim	222
e. Tatarlarda Tiyatro ve Musiki	230
f. Kırım Tatarlarında Gazete-Dergi	234
g. Kırım Tatarlarında Edebiyat ve Kültür	238
h. Azerilerde Gazete-Dergi	241
ı. Azerilerde Eğitim	246
i. Kazaklarda Basın-Yayın ve Eğitim	249
j. Özbeklerde Basın-Yayın	253
k. Türkmenlerde Basın-Yayın	256
l. Türkistan Genel Valiliğinde Eğitim	256
F. I. DÜNYA SAVAŞI BAŞLARKEN RUSYA TÜRKLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	260

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞINDA RUSYA TÜRKLERİ

A. SAVAŞIN GENEL GİDİŞİ	267
1. Savaşın Başlaması.....	268
2. Savaş Yıllarında Rusya'da İç Durum.....	268
3. İkinci Rus İhtilali: 27 Şubat (12 Mart) 1917	270
4. Rusya Müslümanlarının IV. Kurultayı (1914 Haziran)	273
B. SAVAŞ YILLARINDA RUSYA TÜRKLERİ	277
1. Savaş Yıllarında İdil-Ural:	277
2. Rusya Dışındaki Rusya Türklerinin Faaliyetleri.....	279
3. Savaş Yıllarında Kırım ve Azerbaycan	284
C. 1916 İSYANLARI	287
1. Hive Hanlığında İsyan (1915-1916).....	291
2. Türkistan Genel Valiliğinde İsyan (1916).....	291

3. Kırgızlar Arasında (Semireçie) İsyan.....	295
4. Hazar Ötesinde (Türkmenlerde) İsyan.....	298
5. Bozkır Genel Valiliğinde (Kazaklarda) İsyan (1916)	299
6. İsyanların Neticeleri.....	302

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1917 ŞUBAT İHTİLALİ VE “BÜTÜN RUSYA MÜSLÜMANLARI BİRİNCİ KURULTAYI (1-11 MAYIS 1917)”

Umumi Rusya Müslümanları Kurultayı (1-11 Mayıs 1917)	311
SONUÇ	335
EKLER	343
DERGİ KISALTMALARI	369
BİBLİYOGRAFYA	371
DİZİN	391

KISALTMALAR

ant.	antlaşma
aş. bk.	aşağıya bakınız
aş. yk.	aşağı yukarı
ayn. esr.	aynı eser
ayn. mkl.	aynı makale
ayn. mlf.	aynı müellif
bk.	bakınız
bsk.	baskı
B.Ü.	Boğaziçi Üniversitesi
c.	cilt
çev.	çeviren
dağ.	dağı
dağl .	dağları
derg.	dergi
Dr.	Doktor
Enst.	Enstitü
Fak.	Fakülte
gaz.	gazete
gen.	general
gub.	guberniya (eyalet)
haz.	hazırlayan
hrt.	harita
imp.	imparatorluk
isy.	isyan
İ. Ü.	İstanbul Üniversitesi

kas.	kasaba
kum.	kumandan
med.	medrese
M. Ü.	Marmara Üniversitesi
msl.	mesela
M. S. S.C.	Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
n.	nehir
nşr.	naşir
obl.	oblast
ölm.	ölüm
par.	parti
Prof.	Profesör
s.	sayfa
sadel.	sadeleştiren
S. S. C.B.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ş.	şehir
şir.	şirket
teş.	teşkilat
tüc.	tüccar
uy.	uyezd
v. d.	ve devamı
vol.	volost
yk. bk.	yukarıya bakınız
YL	Yüksek Lisans
y. y.	yüzyıl

ÖN SÖZ

Çarlık Rusyası'nın sakinleri olan gerek Türk kökenliler, gerekse değişik soy ve uluslara mensup İslam inancına sahip olanlar ortak ad olarak uzun yıllar “Rusya müslümanları” tabirini kullanmışlardır. Biz ise bu çalışmamızda ancak (müslüman olmayan İdil-Ural'daki Çuvaş veya Sibirya'daki Yakut/Saha v.b. gibi Türk asıllı toplulukları dahil etmeden) Türk kökenlileri incelediğimiz için “Rusya müslümanları” yerine “Rusya Türkleri” tabirini tercih ettik. Zaten Rusya Türklerinin % 90'ından fazlasının müslüman olduğu düşünülürse, onlar için “Rusya Türkleri” tabirini kullanmakta bir mahzur görmedik. Ayrıca, aksini yaparak, genel ad olarak “Rusya müslümanları” tabiri kullanmış olsaydık, Türk kökenli olmayan Orta Asyalı veya Kafkasyalı müslümanları da araştırmamıza dahil etmemiz gerekecekti ki, bu da zaten karışık olan konumuzun anlaşılmasını daha da zorlaştıracaktı.

Bu kitabın ilk baskısının yapıldığı 1985 yılında SSCB sapa sağlam ayakta duruyor, bir hayli siyasi gözlemci ve bilim adamı bu cumhuriyetin bağımsızlığına kavuşma ihtimaline hayal diye bakıyorlardı. Bilhassa batıda SSCB müslümanlarının ekseriyetinin Türk kökenli olmasına rağmen, onlar için ortak tabir olarak “Sovyet müslümanları” tabiri tercih ediliyordu. Anglo-Sakson literatüründe ise bu tabirle birlikte Türk halk ve uluslarını ifade etmek için “Türkic (Türkî)” tabiri de kullanılmakta idi. Ruslar zaten uzun süreden beri Türkiye Türkleri için “turok”, kendi hükümlerlikleri altındakiler için ise “tyurk-

skih narodov (Türkî halklar)” veya “tyurkskii yazıçnie narodı (Türkî dilli halklar)” tabirlerini kullanmaktaydılar. Bunun etkisiyle olsa gerek, SSCB’de yaşayan değişik ulus adlarına sahip Türkler de kendi ortak adları olarak “Türkî halklar” tabirini tercih etmeye başlamışlardı. Çünkü onlar artık uluslaşma sürecine girmiş olup kendi özel adlarını (Azerbaycanlı/Azeri, Başkurt, Çuvaş, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen v.b.) ulus adı olarak kullanıyor. 1991 yılının sonunda bir haylisi bağımsızlığını kazandıktan sonra da bu alışkanlıklarından vazgeçemediler ve onlar için “Türk”, Türkiye’deki kullanımın tersine, ancak Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan soydaşlarının adı oldu. Türkiye’de ise bilindiği üzere “Türk” tabiri hem soy, hem ulus hem de vatandaşlık kavramlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bazen de bu üç kavrama tek bir adın verilmesi bazı ters veya eksik anlamalara da yol açmaktadır. Belki de bu kavram karmaşıklığını ortadan kaldırmak için “Türk” üstkimliğine (Oberbegriff) her bir Türk ulusunun kabul edeceği yeni bir ad bulmak veya Türk ile Türkî arasında bir tercih yapmak gerekecektir. Her ne kadar “Türkî” tabiri dilbilgisi yönünden “Türk’e ait veya benzer” anlamını ifade eden bir sıfatı da, gerek Orta Asya’daki soydaşlarımız tarafından ve gerekse Türkiye’de de kullanılması dolayısıyla, hatalı gibi yorumlanıyorsa da, galat-ı meşhur olan bu kelimenin Türklerin soybirliğini bildiren bir tabir olarak ve bu konuda nihai bir çözüm bulunana kadar kullanılması uygun olacaktır. Aksinde ısrar ettiğimiz takdirde soydaşlarımızla sorunların çıkması muhtemeldir ve bu kavram sık-sık tartışmalara da neden olmaktadır. Hatta bazı kesimler kendileri için de “Türk” tabirinin kullanılmasını, her ne kadar gerçekdışı olsa da, Türkiye’nin emperyalist gayeleri ile izah etmektedirler. Bütün bu izahlara rağmen kitabımızda “Rusya Türkîleri” yerine neden “Rusya Türkleri” tabirinin kullanıldığı sorusu akla gelebilir. Bunun nedeni bu konuda sürdürülen akademik tartışmayı bir yana bırakarak, Türkiye’de yoğun olan kanaatle bir uzlaşma sağlamak zaruriyetinden kaynaklanmaktadır. Böylece “Rusya Türkleri” tabiri ile bu Türklerin hem coğrafi hem de Türkiye Türklerinden diğer farklılıkları vurgulanmak istenmiştir. Başka bir ifade ile bu eserimizde “Türk” adı genel olarak soy (ırk), yani soydaşlık kavramını ifade için kullanılmıştır.

Araştırdığımız dönem (1905-1917) yeni bağımsız Türk cumhuriyetlerinin ortaya çıkmasıyla kanaatimizce daha da aktüel bir hale gelmiştir. Çünkü gerek bu cumhuriyetlerde ve gerekse Türkiyemizde bu

toplulukların modernleşmesi ve milli şuurlanması çok mühim bir tarihi dönem olan 1905-1917 yılları henüz topluca incelenmemiştir. Yeni yayınlardan anlayabildiğimiz kadar her bir Türk ulusu bu dönemin ancak kendini ilgilendiren kısmını araştırmaktadır. Başka bir ifade ile Çarlık Rusyası'ndaki bütün Türklerin topluca analize tutulma dönemi henüz başlamamıştır. İşin Türkiye cephesine baktığımızda da bu dönemi, kitabımın ilk baskısında temenni ettiğim gibi, inceleme çalışmaları henüz başlangıç safhasındadır. Gene de üniversitelerimizde bu dönemle ilgili çeşitli Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarının yapılmaya başlanması çok sevindiricidir. Fakat gene de bu gelişmelerin kitabımızın ikinci baskısının yapılmasını gereksiz kıldığı kanaatinde değiliz. Çünkü Türkiye'de Türk Dünyası onyıllarca ihmal edildiğinden bu konudaki bilgilerimizin hala oldukça yetersiz olduğu anlaşılmaktadır ve bu da kısa sürede tükenen kitabın ikinci baskısının yapılmasını bir zaruriyet haline getirmiştir. İkinci baskının daha da fazla geciktirilmesi korsan yayınların artmasına da yol açacaktı.

İkinci baskıya yukarıda bahsini ettiğimiz gerek Türkiye'deki ve gerekse belli başlı Türk cumhuriyetlerdeki araştırmaları da, kitabımızın ilk baskısında ulaşma imkânı bulamadığımız verileri de eklemek ve hatalı veya eksik gördüğümüz düzeltmeleri de sokmak fırsatını bulduk. Tabii ki bu konu ile ilgili son söz söylenememiştir. Zaten sosyal ilimlerde son sözü söylemek de imkânsız denecek kadar zordur. Ayrıca her ne kadar eski SSCB'nin bir hayli ulusu bağımsızlığını kazanmışsa da, üniversitelerimiz bütçelerinin yetersizliği dolayısıyla bu cumhuriyetlerle hakiki anlamda bir kitap mübadelesi gerçekleştirememişlerdir. Dolayısıyla da ben, 1990'dan beri eski SSCB'nin bilhassa Türklerin yoğun bulunduğu bölgelerine gerçekleştirdiğim iki bilimsel ekspedisyona (ilki 1991 yılı Nisan-Haziran aylarında Unesco'nun "İpek Yolu Projesi" çerçevesinde Orta Asya Türk cumhuriyetlerine ve 1995 yılının Haziran-Temmuz aylarında Marmara Üniversitesi Araştırma Fonu'nun desteğiyle Rusya Federasyonu'nun Tatarstan, Başkurdistan ve Çuvaşistan cumhuriyetlerine yaptığım ikincisi), bu cumhuriyetlerde düzenlenen çeşitli bilimsel konferanslar sırasında şahsen topladığım veya tanıştığım ilim adamları, yazar v.b.'lerin hediye ettikleri malzemeler veya görevli bulunduğum Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nü ziyaret eden meslektaşların hibe ettikleri kitaplarla bir hayli yeni yayını öğrenme fırsatını elde ettim. Enstitümüzün kütüphanesinde hibe yoluyla elde edilen eserler, bilhassa

Tatarstan Milli Kütüphanesi müdürü sayın Razil Veli(ev)'in üç-dört yıldan beri kesintisiz olarak yolladığı neşriyat, araştırma görevlilerimizin bu cumhuriyetlerde yaptıkları çalışmalar esnasında topladıkları malzemeler de eksiklerimizi gidermede mühim kaynaklar oldular. Fakat gene de mükemmele ulaşmak için bunların yeterli olduğunu iddia edemeyiz. Çünkü bu nevi malzeme toplama daha ziyade şahsi gayretlere dayanmaktadır. Dolayısıyla bu eserde karşılaşacağınız her yeni baskı büyük ihtimalle yazarları tarafından veya onların yakınları tarafından hediye edilmiştir. Dolayısıyla da burada onların adlarını tek-tek sayamazsam da, bibliyografya kısmında adı geçen her bir yazara ayrı ayrı şükranlarımı arz ediyorum.

Teşekkürlerimi bununla da sınırlamak istemiyorum. Çünkü bir eserin ikinci baskısı da olsa, onun ardında yalnız yazarının değil, bir hayli başka kimselerin de gücü, gayreti ve fedakarlığı yatmaktadır. Böyle bir özveri gösterenlerin başında kitabımın birinci baskısındaki imla hatalarını düzelteren M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün benden önceki müdürü sayın Prof. Dr. İnci Enginün gelmektedir. Bunun dışında kitabın ikinci baskısı hazırlanırken bilhassa Azerilerle ilgili bölümün tekrar derlenmesinde, gerek bilgi ve gerekse malzeme olarak büyük katkıda bulunan doktora öğrencim ve enstitümüzün fedakar araştırma görevlisi Nesrin Sarıahmetoğlu'na, aynı şekilde ikinci baskının düzeltme ve ekleri ile birlikte bilgisayarda yazılmasını gerçekleştiren enstitümüzün değerli araştırma görevlileri, Yüksek Lisans veya Doktora adayı öğrencilerim G. Saynur Altuğ, A. Salih Bıçakçı, M. Süreyya Er, Meral Gölgeci, Şule Güngör ve Arzu Ocaklı'ya en içten teşekkürlerimi sunarım. Şule Güngör ayrıca eseri tekrar gözden geçirerek, satır satır kontrol ederek, bazı bölümleri (msl. bibliyografya, indeks) tekrar yazarak, beni ağır bir yükten de kurtarmıştır. Bunun dışında teknik bilgilerine başvurduğum bilgisayar mühendisi ve Yeditepe Üniversitesi Mühendislik Fakültesi araştırma görevlisi oğlum Giray Devlet'e, bu kitabın ikinci baskısının yapılması için beni teşvik eden herkese şükranlarımı arz etmek benim için zevkli bir borçtur. En son olarak ise bu kitabın ikinci baskısını gerçekleştiren Türk Tarih Kurumu'na değerli başkanı Prof.Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun şahsında en içten teşekkürlerimi arz ederim.

İstanbul, Nisan 1997

ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖN SÖZ

Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917) adlı eser merhum hocam Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun gözetiminde ortaya çıkan bir doktora tezidir. Bu tezi Almanya'nın Münih şehrinde 1986-1982 yılları arasında hazırladım.

1982'de tezi İstanbul Üniversitesinde savunduktan sonra tekrar gözden geçirerek bir takım eklemeler ve düzeltmeler yaptım. Sonuçta Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1985 yılında kitabımın ilk baskısını yaptı. Daha sonra eser Tatarca'ya (Rabit Batulla) çevrilerek 1998'de Kazan'da basıldı. 1999 yılında ise Türk Tarih Kurumumuz eserin genişletilmiş ve düzeltilmiş 2. baskısını yaptı. Ben eseri kaleme aldığımda henüz Sovyetler Birliği mevcuttu. Dolayısıyla kitabımın ikinci baskısı yapılırken, gerek Türkiye'de ve gerekse eski Sovyet coğrafyasında konumla ilgili çalışmaları gözden geçirip kullanmam gerekiyordu. 2002 yılında ise Azerice çevirisi (Mirze Enserli-Lembeli) 2002 yılında Bakü'de çıktı.

Eserin bu derecede ilgi görmesi ilk olarak belki kullanılan malzemenin orijinal ve çeşitli olmasına bağlıdır. İkinci husus ise Çarlık Rusya'sındaki değişik Türk topluluklarının o dönemdeki faaliyetlerini birbirleri ile kıyaslayarak vermek olmalıdır. Ben bildiğim bütün yabancı dillerden (Almanca İngilizce, Rusça, hatta Fransızca, Türki dillerden Tatarca, Azerice vb.) yararlanarak çok çeşitli malzemelere ulaşma şan-

sını elde etmiştim. Benim bazı eserlerimin fotokopisi veya benden izin alınmadan yapılan baskıları dışında, bu eserime üç beş sayfa ekleyerek doktora yapanlar da oldu. Bu durum da konunun ne kadar bakir olduğunu ve ilgi çektiğini göstermektedir.

TTK eserimin Türkçedeki 3. baskısını siz okuyuculara sunuyor. Dolayısıyla Kurumumuz Başkanı aziz meslektaşım Prof. Dr. Metin Hülagü'ye minnet borçluyum. İlk baskısından bugüne neredeyse geçen 30 yıl içinde ikisi yabancı ve üçü Türkçe, beş baskı yapan bir eserim olduğu için gururluyum ve mutluyum. Biz akademisyenlerin yegâne serveti eserleri olduğuna göre onların tekrar tekrar yayınlandığının görmek bize verilen en büyük ödüdür.

İstanbul, Mayıs 2014
Prof. Dr. Nadir DEVLET

GİRİŞ

Türkiye’de Rusya’daki soydaşlarına karşı ciddi ilgi 1910’lu yıllarda **Türk Yurdu**’nun yayın hayatına başlamasıyla uyanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Mustafa Kemal Atatürk ilk bilimsel icraatlarından biri olarak 1924 yılında İstanbul’da “Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü”nü kurdurarak bu ilginin devamını sağlamıştır. Ancak daha sonra değişen siyasi şartlar Türkiye dışındaki Türk soylularla ilgilenmeyi zorlaştırmış ve hatta imkansız kılmıştır. Her ne kadar dönem dönem bu ilgi bilimsel sahada kendini göstermişse de, bu daha ziyade şahısların gayretleri ile sınırlanmıştır. Türkiye dışındaki Türk soylulara bilimsel ilgi tekrar 1960’larda kurulan “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü”nün faaliyeti ile tekrar canlanmış, ancak bu müessese de maddi imkânsızlıklar dolayısıyla fazla gelişememiş ve bu sahada çalışacak ilim adamları desteksiz kalmışlardır. Dolayısıyla da Türkiye’de soydaşlar konusu, bilhassa onların son dönemleri ciddi bilimsel araştırmalara konu olamamıştır. Bu ilgisizlik 1980’li yılların ortalarına kadar devam etmiş, şimdi ise hayli mesafe almaya başlamıştır. Ancak yılların ihmalinin yarattığı batıyla aramızdaki bilimsel boşluğu kapatmak için hayli zamana, maddi-manevi yatırıma ve bilimsel teşvike ihtiyacımız olduğu da bir gerçektir.

Diğer yandan Sovyetler Birliği ile doğrudan doğruya rekabet içinde bulunan başta ABD olmak üzere Batı Avrupa ülkeleri SSCB’nin zaaf-

larını incelerken, orada yaşayan azınlıklara da ilgi duymuşlar ve bir hayli eser vermişlerdir. Rusya Türkleri ile ilgili eser veren bazı yabancı araştırmacıların eserleri uzun yıllar sonra olsa da Türkçe'ye kazandırılmıştır (Msl. A. Bennigsen-C. Lemerrier- Quelquejay, S. A. Zenkovsky v.b.). Ancak A. Vámbéry, (**Das Türkenvolk**), G. v. Mende (**Der nationale Kampf der Russlandtürken**), A. Fisher (**The Crimean Tatars**), R. Pierce (**Russian Central Asia and Century of Russian Rule**), G. Hambly (**Central Asia**), C. W. Hostler (**Turkism and the Soviets**), R. Pipes (**The Formation of the Soviet Communism and Nationalism 1917-1923**) gibi şahısların konumuz yönünden çok mühim eserleri Türkçeye kazandırılmamıştır. Yani Türkçeye kazandırılan eserlerin sayısı çok kısıtlı kalmıştır. Türklere geldiğimizde bu konuda eser verenlerin ekseriyetini Z. V. Togan (**Bugünkü Türkili ve Yakın Tarihi**), A. N. Kurat (**Rusya Tarihi**), M. Bala (**Milli Azerbaycan Hareketi**), A. B. Taymas (**Kazan Türkleri**) ve yurt dışında bulunan ve yabancı dillerde eser veren E. Kırimal (**Der nationale Kampf der Krimtürken**), B. Hayit (**Turkestan zwischen Russland und China**), T. Dawletschin (**Sovetskiy Tatarstan**) gibi aslen Rusya'lı olan Türk kökenli yazarlar olduklarını görürüz. Son ikisinin eserleri daha sonra Türkçeye çevrilmişti. Ancak aynı dönemde eski SSCB'de değişik Türk boylarına mensup ilim adamlarının verdikleri gerek yerel dillerde, gerekse Rusça eserlerin bir tanesi dahi Türkçeye kazandırmamamıştı. Dolayısıyla da Türkiye'de bu konuda araştırma yapmak şöyle dursun, SSCB'deki Türk halkları hakkında objektif ve tarafsız bilgi almak da imkansız denilecek kadar zordu.

Kısacası bu konuda çalışacakların başta batıda İngilizce, Fransızca ve Almanca eserleri taramanın dışında, Rusça ve yerel Türk dil ve lehçelerindeki eserleri taraması, incelemesi gerekiyordu. Bu nevi bir malzemeye ulaşmak ise Türkiye'deki yürürlükteki şartlarda hayli zordu. Benim şansım ise uzun yıllar yurtdışında bulunarak bu nevi eserlere ulaşmam oldu. Neticede Rusya Türklerinin tarihinde mühim bir dönemi teşkil eden 1905-1917 yılları hakkında elinizdeki bu araştırma ortaya çıktı. Bizler için kapalı bir topluluk görünümündeki Rusya Türklerinin siyasi, ekonomik ve kültürel olarak gelişmelerinde bu dönemin ehemmiyeti inkar edilemez. Bu dönemin, Sovyet yönetimi esnasında inkar edilen veya yasaklanan kahramanları, tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla soydaşlarımız için mühim bir dönem

olan bu yıllardaki gelişmeleri hatırlatmak görevini üstlenmiş olmak belli bir mutluluk da vermektedir.

Kitabımızda Rusya tarihinin siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelerine de kısaca yer vererek, bu imparatorluğun içinde yaşayan soydaşlarımızı daha iyi anlama imkanı sağlayacağımızı düşündük. Çünkü ülkemizde büyük komşumuz Rusya'nın geçmişi de iyi bilinmemektedir. Kitabımızın diğer bölümlerinde bölgesel farklılıklar arz ettikleri için belli başlı Türk uluslarını ayrı ayrı inceleyerek, onların şuurlanmasında mühim etken olan "Cedidçilik (Yenileşme)" dönemine de ayrıca yer verdik. Bu dönem gerek eğitimde, gerekse basın-yayındaki gelişme dönemi olup, medeni uluslar seviyesine yükselme mücadelelerinin bir safhasıdır. Kitabımızın son bölümü ise doğrudan-doğruya Rusya Türklerinin ilk defa olarak bağımsız fikir yürütme platformu ve birliklerini belirttikleri son toplantı olması yönünden büyük bir önemi haiz olan "Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı"na (1-11 Mayıs 1917, Moskova) ayrılmıştır.

Kısacası, kitabımız bizim eski SSCB'deki (bugünkü BDT) soydaşlarımızı daha iyi anlamaya hizmet etmeyi öngörmektedir. Aynı zamanda Sovyet döneminde kendi tarihlerinden koparılan soydaşlarımıza da bu dönemi hatırlatmaya hizmet edebilirse, bizim için büyük bir mutluluk olacaktır.